

TURFAN METİNLERİ VE YAPILAN YAYINLARI

(1. DAS UIGURISCHE INSADI-SUTRA [UYGURCA İNSADI-SÛTRA])

19. asrın son çeyreği ile 20. asrın ilk çeyreği arasında cereyan eden üç mühim ilmî hadise (Köktürkçe âbidelerin okunuşu, *Divânü Lügatü't-Türk*'ün bulunması ve Uygurca metinlerin yayınlanması), "türkiyat = türkoloji = türklük bilgisi" adı verilen yeni ve müstakil bir ilim dalının doğmasına sebep olmuştur. Böylece Türk dili ve kültürü, bir taraftan daha önceleri birlikte mütalaa edildiği "şarkiyat = orientalistik" ilmi içerisinde Arap ve Fars dilleri ve kültürlerinden ayrı bir şekilde incelenmeye başlanırken, diğer taraftan "türkoloji", "altaistik" ilmi içerisinde "mongolistik" gibi müstakil bir ilim dalı olarak gelişmesini sürdürmektedir.

Köktürklerden bize yâdigâr kalan metinler, 250 kadar taşa kazılmış irili ufaklı metin ile, 50-60 parça, kâğıda yazılmış, irili ufaklı metindir.

Taşa yazılı olan metinler, Sovyetler Birliği'nin bugünkü güneydoğu sınırı ile Mogulistan Halk Cumhuriyeti'nin kuzey sınırı bölgesinde, Baykal gölü ile bu göle dökülen nehirler civarında, toprağa gömülü olarak, bulunmuş ve bulunmaktadır.

Kâğıda yazılı olan metinler ise 19. asrın sonu ile 20. asrın başında Orta-Asya'ya yapılan ilmî araştırma seferleri sonucunda elde edilmiştir. Turfan ve Tun-huang havâlisinde bulunan bu metinler, hâlen İngiltere'de Londra'da British Library'de (Sir Aurel Stein koleksiyonu), Fransa'da Paris'de Bibliothèque Nationale'de (Paul Pelliot koleksiyonu), İsveç'de Stockholm'da Etnografya Müzesi'nde (Sven Hedin koleksiyonu), Finlandiya'da Helsinki'de (C. G. Mannerheim koleksiyonu), Almanya'da Doğu ve Batı Berlin'de (Grünwedel ve von Le Coq koleksiyonu), Japonya'da Kyôto'da (Kont Otani koleksiyonu), Türkiye'de İstanbul'da (Üniversite Kütüphanesi koleksiyonu) ve Ankara'da (Arkeoloji Müzesi koleksiyonu), Sovyetler Birliği'nde Leningrad'da Asya Müzesi'nde (Roborovski, Clementz ... ve diğerlerinin koleksiyonu) ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde Pekin'de (Pekin Millî Müzesi koleksiyonu) bulunmaktadır.

Asya'ya yapılan ilmî araştırma seyahatleri birinci dünya savaşının başlaması ile sona ermiştir. Birinci dünya savaşına kadar 4 kerâ (1. sefer 1902-1903 yıllarında Grünwedel'in idâresinde, 2. sefer 1904-1907 yılları ara-

sında A. von Le Coq'un idâresinde, 3. sefer 1908-1912 yılları arasında Grünwedel'in idâresinde, 4. sefer ise 1913-1914 yıllarında A. von Le Coq'un idâresinde) yapılmış olan Alman ilmi araştırma seferleri sonucunda Almanya'ya getirilmiş olan metinler, önce Berlin'de A. von Le Coq, F.W.K. Müller, W. Bang-Kaup, A. von Gabain ve Reşid R. Arat (G. R. Rachmatı) gibi Alman ve Türk asıllı araştırmacılar tarafından tasnif ve kısmen neşr edilmiştir.

Almanya'ya getirilmiş olan metinlerin Türkçe olanları *Uigurica* (4 cilt), *Manichaica* (3 cilt) ve *Türkische Turfantexte* (Türkçe Turfan-metinleri -kısaltması *TT*, son üç cildi 2. dünya savaşından sonra yayınlanmış olan 10 cilt-) başlıklı seriler ile, müstakil bazı makâlelerde yayımlanırken, ikinci dünya savaşının çıkması ile bu güzel yayın hareketi kesilmiş, Almanya'nın harpten mağlup çıkmasıyla de (Berlin'in bölünmesi yüzünden) Berlin'deki «Turfan koleksiyonu» ikiye ayrılmıştır.

Hâlen büyük bölümü Doğu Berlin'de Demokratik Alman Cumhuriyeti İlimler Akademisi (Akademie der Wissenschaften der Deutschen Demokratischen Republik)'in Eski Tarih ve Arkeolojinin Merkezi Enstitüsü (Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie)'nde muhafaza edilen koleksiyon, Dr. Peter Zieme tarafından yeniden tasnif edilmiş ve numaralanmıştır. Daha önceleri yapıldığı seferin kodu ve numarası ile tanınan metinler, bu tasnifte *U.* kısaltması ile gösterilen tek bir seri altında toplanmıştır.

Kolleksiyonun Batı Berlin'de kalan bölümü ise Devlet Kütüphânesi (Staatsbibliothek, Stiftung Preussischer Kulturbesitz) ile eski adı Museum für Völkerkunde olan Hint Sanatı Müzesi (Museum für indische Kunst, Dahlem-Berlin)'de bulunmaktadır. Hâlen Berlin Devlet Kütüphânesi'nde bulunan metinler, 2. Dünya savaşı ertesinde Mainz İlimler Akademisi Kütüphânesinde muhafaza edilmekte idi. Şinasi Tekin 1956 yılında Mainz'de bulunan metinlerden 869'unun bir kataloğunu yapmıştır. Tekin'in tavsif ettiği metinler *M.* kısaltması ile tanınmaktadır.

Doğu ve Batı Berlin'deki «Turfan Koleksiyonu» 1971 yılından itibaren G. Hazai ve P. Zieme'nin nâşirliği altında *Berliner Turfantexte* ([Berlin Turfanmetinleri], kısaltması *BT*) başlığı ile yeniden yayınlanmaya başlanmıştır. Hâlen *Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients*, *Berlinerturfantexte* başlığı altında 8 cilt yayınlanmıştır (Dokuzuncu cilt basılmaktadır).

1. G. Hazai ve P. Zieme, *Fragmente der uigurischen Version des "Jinggangjing mit den Gathas des Meister Fu"*. Nebst Anhang von T. Inokuchi. Berlin 1971, 86 s. 40 levhada 61 fotokopi.

2. K. Röhrborn, *Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar*. Berlin 1971, 64 s. 64 levha.
3. S. Tezcan, *Das uigurische Insadi-Sūtra*. Berlin 1974, 178 s. 69 levha ile.
4. W. Sundermann, *Mittelpersische und parthische kosmogonische und Parabeltexte der Manichäer*. Berlin 1973, 148 s. 53 levhada 159 fotokopi.
5. P. Zieme, *Manichäisch-türkische Texte. Texte, Übersetzung, Anmerkungen*. Berlin 1975, 90 s. 56 levhada 178 fotokopi.
6. G. Schmitt ve T. Thilo, *Katalog chinesischer buddhistischer Textfragmente*, Band 1, Berlin 1975, 209 s. 34 levhada 50 fotokopi.
7. G. Kara ve P. Zieme, *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*, Berlin 1976, 112 s. 49 levhada 82 fotokopi.
8. G. Kara ve P. Zieme, *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Pandita und der Manjusrinamasamgiti*. Berlin 1977, 148 s. 50 levhada 90 fotokopi.
9. Ş. Tekin, *Maitrisimit Nom Bitig*, Transliteration und deutsche Übersetzung der uigurischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhasika-Schule. Berlin 1980, 360 s.

Bu listede de görüldüğü gibi *BT* serisinin yayınlanmış olan ilk sekiz cildinin 4. ve 6. ciltleri Türkoloji ile direkt ilgili değildir. Geriye kalan altı cildin 1. ve 2.'sini merhum hocam Ali F. Karamanlıoğlu «Uygurca yeni yayınlar ve eski türkçe metinlerin okunmasında yeni usuller-yollar-tek-lifler», (*TDED*, XXII, 1977, s. 267-271) başlıklı makalesinde tanıtmış idi. Yine Prof. Dr. Şinasi Tekin, «Uygurca üzerine yeni yayınlar», (*TDAY-Belleten 1975-1976*, s. 187-201) başlıklı makalesinde J. Hamilton'un «Pam-kara-Kalyanamkara» neşri ile *BT* serisinin ilk üç cildini tanıtmaktadır.

Serinin Türk okuyucusuna tanıtılmamış olan 5., 7. ve 8. ciltlerini incelemek, Türk okuyucularına tanıtmak istiyorduk. Fakat Prof. Tekin'in yukarıda bahsettiğimiz tanıtmasında serinin 3. kitabı olan *Das uigurische Insadi-Sūtra* ([*Uygurca İnsadi-Sūtra*] Hâlen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde doçent olan Semih Tezcan'ın doktora tezi) adlı eser hakkında "Adının ne anlama geldiği bilinmeyen ve *insadi* diye adlandırılan bu Uygurca eser, filoloji ve dilbilim yöntemlerinin son verileri titizlikle uygulanarak eksiksiz bir biçim [biçimde olmalı!] hazırlanmıştır. Metnin saptanmasında tutarlılık, çevirideki akıcılık, yepyeni, taptaze buluş ve görüş-

lerle dolu notların zenginliği, dizinin mükemmelliği karşısında insan genç ve yetenekli bilginimiz Semih TEZCAN'a hayran kalmaktan başka bir şey yapamıyor" (s. 196) ve "Yalnız bir yerde bir tümcenin biraz yanlış anlaşıldığı görülüyor" (s. 200) cümleleri ile verdiği hükümlerin sübjektifliği karşısında *BT* serisini tanıtmaya merhum hocam Ali F. Karamanlıoğlu'nun kaldığı yerden devam etmeyi uygun buldum.

Bu yazıda *BT*'nin 3. cildi olan *Das uigurische Insadi-Sûtra*, bundan sonraki yazılarımda ise *BT*'in 5., 7., 8. ve basımı tamamlandığı vakit, 9. cildi tanıtılacaktır.

Nâşiri tarafından *Insadi Sûtra* şeklinde isimlendirilen eserin adının aslı belli değildir. Nâşir iki numaralı dip notunda eserin adı olarak *insadi* şeklini benimsediğini ve bu kelimenin *insadi* ve *inaşdi* şekillerinde de okunabileceğini söylemektedir. Bizce bu isim :

- (s) ile *insadi* / *inasdi* / *insedi* / *inesdi*
- (ş) ile *inşadi* / *inaşdi* / *inşedi* / *ineşdi*
- (ş=z) ile *inşadi* / *inaşdi* / *inşedi* / *ineşdi*

ve (d) harfinin (d=t) okunması ile de, 24 şekilde okunabilir. Eserin orijinali tanınmadığı için, şimdilik nâşirin okuyuşunu benimsemek için sebep yoktur.

Insadi Sûtra adı verilen bu eser, rahipliğin kaideleri, nizâmı ve vazifeleri hakkında kaleme alınmış bir «Vinaya»dır.

«Giriş» (s. 8-10) bölümünde, eserin Doğu Berlin'de, DDR İlimler Akademisi'ndeki Turfan yazmaları arasında Ch/U 7570 (Eski numara T III M 228) numarada kayıtlı olduğu belirtilmekte ve eserin tavsifi yapılmaktadır. Bu tavsife göre, bu sûtra, 72 sahifelik bir yazmanın 69 sahifesinde yer almaktadır. Kâğıt kalındır. Sahifelerin ebadı 13x20 cm'dir. Eser, III. Turfan-Expedition'u sırasında Murtuk'ta bulunmuş olup, bu sefer esnasında yerli halktan satın alınmamıştır. Yazı kursiv Uygur yazısı olup, harfler soldan sağa doğru yatıktır. Yanlış yazılan kelimeler çıkma işareti ile belirtilmiş ve yeniden yazılmıştır.

Yazmanın tarihlenmesi konusunda Prof. A. von Gabain 800 yılları civarını teklif etmektedir. Gabain'in bu teklifine karşılık, Japon Prof. Inokuchi ile Alman Prof. G. Schmitt, yazının cinsi, metnin kelime kadrosu, imlâsı vs. gibi çeşitli delillere dayanarak gerçek tarihin Gabain'in teklifinden çok sonraları (tahminen 17. asır) olduğu görüşünü ileri sürmektedirler. Gabain'in erken tarihlenmesine nazaran daha makul olan bu geç tarihlenme de bizce en az 3 hattâ 4 asır geriye götürülmelidir.

1121 satırlık Sutra, birbiri ile doğrudan doğruya ilgili olmayan şu parçalardan müteşekkildir :

1) 1-51. satırlarda : Yazmanın adı, müstensihî veya müstensihleri vs. ile Maitreya ile ilgili küçük bir medhiye, bir dharani, iki kıt'alık bir şiir parçası bulunmaktadır.

2) 52-760. satırlarda *Insadi Sudur* yer almaktadır. *Insadi Sutra* içerisinde, rahiplerin belli bir zamanda bir araya gelerek inzivâya çekildikleri ve günahlarını itiraf ettikleri *Pravâranâ* töreni (str. 58-89), sonra *Sundarî'nin* hikâyesi (str. 90-394), *Pravâranâ* töreni ve *Sundarî'nin* hikâyesinden sonra str. 394-580'de *Burkanların* günahsız olduğunu anlatan kısım, 580-616. str.larda *Pravâranâ* törenini yapmayan genç rahiplere öğütler, 616-721. str.larda *Prâvaranâ* töreninde bir şey elde edemeyenlerle ilgili kısım, 721-747. str.larda *Buday-a Hartıy-a* adlı büyü formülünün faydası ve tekrarlanmasının lüzûmu, 748-749. str.larda *Insadi Sudur'un* sona ermesi, 750-756. str.larda *Buday-a Hartıy-a* adlı büyü formülü hakkında bir Çince not, 757-760 str.larda Metnin ketebe kaydı yer almaktadır.

- 3) 761-800. satırlarda Maitreya'ya manzum bir medhiye,
- 4) 801-845. satırlarda dharani (büyü formülü)
- 5) 846-1047. satırlarda Maitreya'ya başka bir manzum medhiye,
- 6) 1048-1088. satırlarda dharani (büyü formülü),
- 7) 1089-1121. satırlarda manzum hatime duası bölümleri yer almaktadır.

Tavsiftten sonra eserin imlâsı ile, fonetik, morfolojik ve sentaktik hususiyetleri izah edilmekte, eserde kullanılan transkripsiyon sistemi belirtilmektedir.

Kısaltmalardan sonra (s. 17-18), Bibliyografya (s. 19-22) yer almaktadır.

23-76. sayfeler arasında *Insadi Sûtra'nin* transkripsiyonlu metni ve tercümesi ile açıklamalar, s. 77-107 arasında ise Sözlük bölümü yer almaktadır. Eserin sonunda 69 levha halinde metnin çok net bir tıpkıbasımı verilmektedir.

Metnin transkripsiyonu, tercümesi ve açıklamalar ile sözlük bölümü hakkındaki görüşlerimiz şunlardır.

I. İnsadi-Sûtra'nın «transkripsiyon sistemi» üzerine :

Uygur harfli eserler bu gün latin harflerine "Transliterasyon" ve "Transkripsiyon" olmak üzere iki türlü çevrilmektedirler.

Transliterasyonda gâye o eseri veya metni başka bir harf sistemine nakletmektir. James R. Hamilton *Le Conte Bouddhique du Bon et du Mauvais Prince en Version Ouigoure* adlı yayınında ilk satırda metnin transliterasyonunu yapmış, yâni metni bir defa latin harfleriyle vermiştir.

Transkripsiyonda gaye ise, transliterasyondan farklı olarak, metni meydana getiren kelimelerin aslını tesbittir. Millî alfabe ile karşılanamıyan sesler hususî işaretlerle karşılanır. Böylece transkripsiyonlanan metindeki kelimenin normal dildeki farkı ortaya çıkar.

İnsadi Sûtra metninden bir örnek verelim :

Arapça *Muhammed* kelimesinin transliterasyonu *MQ'M'T*, transkripsiyonu ise, aslına uygun olarak, *m(u)ham[m]ad* şeklinde anlaşılmalıdır.

Nâşir ise İnsadi Sûtra'da ses karşılıklarını esas almaktan ziyâde imlâyı esas alan bir transkripsiyon sistemini kabul etmiş, böylece kelimeler Uygur alfabesinin az sayıdaki işaretlerine bağlı olarak transkripsiyonlanmıştır. Meselâ, yukarıda zikrettiğimiz *Muhammed* kelimesi nâşir tarafından metinde *m(a)h(a)mat* şeklinde Glossar'da ise *m(a)hamat* şeklinde transkripsiyonlanmış. Metin ile Glossarda yapılan transkripsiyonda bir birlik yoktur. Metne göre kelimedeki ikinci ünlü yazılmamıştır. Glos-

[Not : 1. Tezcan'ın metin transkripsiyonunda kullandığı şu transkripsiyon işaretleri, yazımızda *Türk Millî Transkripsiyon Alfabeti*'ndeki karşılıkları ile gösterilmiştir.

Tezcan	Sertkaya
Tezcan	Sertkaya
ç	ç
γ	ğ
ı	ı
q	q
n	ng
ş	ş
x	h
a (altı iki noktalı)	A
u (» » »)	U
z (üstten çengelli)	Z
ş (altı tek noktalı)	Ş

2) Eksik yazılan harfler () içerisinde gösterilmiştir.]

sar'a göre ise ikinci ünlü yazılmıştır. Bunlardan hangisi doğrudur? Ayrıca son ses aslen *d* olduğuna göre bu sesin altına bir nokta koyarak *-t* okunmak gerekmez miydi? Bence nâşirin her iki yerdeki okuyuşları *m(u)ham[m]ad* şeklinde düzeltilmelidir. Şeddeli *m* sesi ise gösterilmemiş. Halbuki bu çift konsonant eski türkçenin önde gelen imlâ özelliklerindedir.

Türkçe kelimelerden de bir örnek verelim :

38. satırda *tägşindürmök* şeklinde transkripsiyonlanan fiil 96. satırda *tägşintürü* biçimiyle transkripsiyonlanmıştır. Yani, kelime 38. satırda *-d-*, 96. satırda *-t-* ile transkripsiyonlanmıştır. Bu iki transkripsiyon ise Glossar'da *tägşintür-* maddesinde birleştirilmiştir. Bu birleştirme kabul edildiğinde 38. satırdaki *-d-*'nin *-d-* transkripsiyonlanması gerekmektedir. Yine kelime bünyesindeki *-s-* sesi *-ş-* transkripsiyonlanarak "s ile yazılmış ama aslen z" demek istenmiştir.

Halbuki aslı sesler kabul edilseydi 38. satır *tägşinürmek*, 96. satır ise *tägşintürü* şeklinde transkripsiyonlanıp, iki şekil de *tägşintür-* maddesinde birleştirilirdi.

Bu noktalar esas alındığında metni yeniden transkripsiyonlamak gerekmektedir.

II. Uygur harfleriyle yazılmış metinlerde aslı seslerin tesbiti ve defektif imlâ meselesi :

- a) *ı* sesinin *v* şeklinde transkripsiyonlanması :
- b) *ä* » *n* »
- c) *n* » *A* ve
e » *n* ve *a* »
- ç) *ı* » *a* ve
n » *k* »
- d) *s* » *ş* »
- e) *s* » *ş* »
- f) *š=z=j* » *ş=z* »
- g) *b* » *p* »
- h) *ş=z* » *ş* »

Nâşirin bazan aslı sesleri tesbit edemediği ve bir başka ses ile karıştırdığı görülmektedir. *ı* sesi *v*, *ä* sesi *n*, *n* sesi *A*, *e* sesi *n* ve *a*, *ı* sesi *a*, *n* sesi *k*, *ş* sesi *ş*, *s* sesi *ş*, *b* sesi *p*, *ş=z* sesi *ş* şeklinde anlaşıldığı zaman *vyat* kelimesini *Avyat*, *tükä-* fiilini *tük(ä)n-*, *neçe-te* kelimesini *Ança-ta*, *çın* kelimesini *çaç*, *as-* fiilini *aş-*, *destär* kelimesini *taşdar*, *moşak* kelimesini *mo-*

şak, *kisi* kelimesini *kisi*, *abıg* kelimesini *apıg*, *tes*—*tez*- fiilini *taş*- şeklinde yanlış transkripsiyonlamak tehlikesi vardır. Tabii yanlış transkripsiyonlanan bu kelimeler yanlış mânâlandırılmıştır.

Bu yanlış okuma, anlama ve mânâlandırmalara örnek olarak önce defektiv imlâ ile yazıldığı zannedilen kelimeler üzerinde duralım.

Uygur yazısının Köktürk ve Arap yazısına karşı büyük üstünlüğü Köktürk ve Arap yazısında yazılmayan ünlülerin Uygur yazısında yazılmaları keyfiyettir diyebiliriz. Bu yüzden çift alfabeli metinlerde satırlardan biri Uygur harfleri ile yazıldığı zaman metnin ses bakımından tesbiti daha sıhhatli olmaktadır. Fakat bunun yanında Uygur harfli metinlerde az da olsa, ünlülerin yazılmadığı görülmektedir. Yazılmayan sesler umumiyetle ilk hecedeki *e* sesi ile (*mn*, *tñgrı* kelimeleri gibi), bazı eklerdeki *ı* sesi (*-lg* ekindeki gibi) ve bir yabancı dilden geçen (bilhassa soğdçadan) kelimelerdeki bazı seslerdir. (*bodistv* gibi).

Defektiv imlâ (eksik harfli imlâ) sistemi yüzünden Uygur harfli metinlerde bazan harfler birbiri ile karıştırılmakta, dolayısıyla doğru imlâlı kelime defektiv imlâ ile yazılmış zannedilmekte ve neticede kelime yanlış okunmaktadır.

Bazı uyguristlerin normal kelimeleri eksik imlâ ile, defektiv olarak, yazılmış kabul etmelerine örnek olmak üzere, *mek[k]e* "mürekkap" kelimesini, defektiv olarak, *mñga* "bana" şeklinde okuyuş için bk. Osman F. Sertkaya, «Uygur metinlerinde yanlış okuma ve anlamalar (1. Müstensih "Tökülti" üzerine notlar)», *Türk Kültürü*, nr. 189, s. 572-574; Osman F. Sertkaya, «Uygur metinlerinde yanlış okuma, anlama ve mânâlandırmalar (2. Hz. İsa'nın bebekliği ile ilgili Uygurca tercüme üzerine)», *Türk Kültürü*, nr. 195, s. 139-145.

İnsadi-Sûtra'da da nâşirinin defektiv imlâ ile yazıldığını zannettiği ve dolayısıyla yanlış okuduğu kelimeler vardır. Meselâ skr. *arhant* kelimesi metinde *-n*'li ve *-n*'siz olmak üzere iki imlâ ile yazılmıştır. 401 ve 554. satırlarda *arhant* şeklinde geçen bu kelime 112. ve 569. satırlarda *arha(n)t* şeklinde ve 71. satırda ise *arh(an)t* şeklinde defektiv olarak okunmuş. Bizce 71, 112 ve 569. satırlardaki şekiller *arhat* şeklinde transkripsiyonlanmalıdır. Çünkü skr. *arhant* kelimesi Uygur türkçesinde hem *arhant*, hem de *arhat* şekli ile kullanılmaktadır. (Bu konuda bk. *Chü-yung-kuan*, *arhat kutm tanuqla*- Francis Woodman Cleaves, «The Boy and his Elephant», *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 35, Cambridge 1975, s. 14-59; Louis Ligeti, «Le mérite d'ériger un stüpa et l'histoire de

l'éléphant d'or», *Proceedings of the Csoma de Körös Memorial Symposium*, Budapest 1978, s. 223-284.

İndeksdeki *arhant* maddesi şu şekilde düzeltilmektedir. *Arbat* (vgl. *arhant* / *Arhant* <skr. *arhant* „Heiliger“; A.lar 71, 112, beş yüz A.-lar 569. *arhant* / *Arhant* (vgl. *arbat*) <skr. *arhant* „Heiliger“; yay-ka birkaçın olurmuş a. toym-lar 401, beş yüz A.-lar 554.

a) *i* sesinin *v* şeklinde transkripsiyonlanması :

Meselâ nâşirin 191-193. satırlarda (191) ... *iş küç büdür-gü-kä* (192) *yarağ-lığ wuudsuz Avyatsız irig sarsıg bram(a)n-larıg* ... ve 271-273. satırlarda (271) ... *ulğuçı-lar çar* (272) *sac-lığ çökä (?) wuudın Avyatın* (273) *ıçgınmış* ... şeklinde okuduğu cümlelerdeki *Avyat* şeklinde defektif olarak yanlış transkripsiyonladığı kelimenin doğru transkripsiyonu *vyat*'dir. Yani ilk ses defektif yazılan *A* (tek diş ile, *e* ile yazılan *a* sesi) olmadığı gibi ikinci ses de *v* sesi değil *y* sesidir. İlk iki işaret bir arada ancak *i* veya *i* okunabilir. Nâşirin *vyat* kelimesini *Avyat* şeklinde yanlış okumasının sebebi, TT V B str. 61'deki *wut Avyat* okunuşu ve not B 55-60'daki izahlar ile belki *Analytischer Index*'deki *Avyat* maddesinin tesirinde kalmış olmasıdır.

vyat kelimesi *wut* kelimesi ile birlikte brahmi harfli bir metinde geçtiği için *vyat* okunuşunun doğruluğunda şüphe yoktur. (bk. Dieter Maue-Klaus Röhrborn, «Ein zweisprachiges Fragment aus Turfan», *Central Asiatic Journal*, XX/3 (1976), s. 211 (metin str. 1. ... u w u t қа|ı yä tқа ...) ve not 1 (s. 214-215). Ayrıca bu kelime için Dr. Ingrid Warnke'nin *Eine Buddhistische Lehrschrift über das Bekennen der Sünden*, Fragmente der uigurischen Version des Cibeidaochangchanfa, Berlin, adlı basılmamış doktora tezinin 172-173. sayfelerine bk.).

Metnin 272. satırında *Avyat* transkripsiyonlanan kelime indekste (s. 83a) *avyät* “*avyät* Schamgefühl *wuudın a.n ıçgın-* 272” şeklinde geçmektedir. Doğru şeklin “*Avyät* Schamgefühl *wuudın A.n ıçgın-* 272” olması gerekirdi. Yine metnin 192. satırında *Avyatsız* transkripsiyonlanan kelime ise indekste *Avyatsız* şeklinde geçmektedir.

avyät maddesini *vyat*, *Avyatsız* maddesini ise *vyatsız* şeklinde düzeltiniz.

b) *ä* sesinin *n* şeklinde transkripsiyonlanması :

Yine 140-141. satırlardaki (140) *ay Alkınmaz-lar tük(ä)nmäz-lär kıl-mış* (141) *ayğ kılınç-lığ-lar* cümlesinde nâşirin *n* okuduğu ses, eksik ol-

duğunu zannettiği *ä* sesi olmalı. Bizce ibâredeki doğru şekil *alkınmaz-lar tükâmâz-lâr*'dir. (Hend. olarak *alkın- tükâ-*).

c) *n* sesinin *A* ve *e* sesinin *n* ve *a* şeklinde transkripsiyonlanması :

Nâşirin defektiv imlâ ile yazıldığını zannettiği bir diğer örnek de 1103. satırdaki *eldinser Ança-ta öşümüz* ibâresinde, *Ança-ta* şeklinde, tek diş ile (*e* ile) yazılan *a* ile, defektiv olarak yazıldığını zannettiği kelimedir. Burada defektiv imlâdan ziyâde ilk harfi *n* sesi olarak kabul edersek, kelimeyi doğru şekli ile, *neçe-te* olarak kolayca okuruz.

Eltin- fiili transitiv (geçişli) fiil olduğu için ibâredeki *öşümüz* kelimesinin *öşümüz-ni* şeklinde akkuzativ eki ile kullanılması gerekmektedir. Herhalde müstensih burada akkuzativ ekini yazmayı unutmuş olmalı. Çünkü str. 488'deki *ât'öz-üg eltin-* kullanımında *eltin-* fiili akkuzativ eki ile kullanılmaktadır. Fakat bu örnekte akkuzativ eki sonradan müstensih tarafından kelimenin üzerine ilâve edilmiştir. Yine aynı ibârenin 521. ve 536. str'daki şekillerinde *ât'öz* kelimesi akkuzativ eki ile, dâimâ *ât'öz-üg* şeklindedir. Dolayısıyla ibâredeki ikinci kelimenin *Ança-ta* "darauf" şeklinde değil de *neçe-te* "wie, wieviel" anlaşılması ve ibârenin *eldinser neçe-te öşümüz-ni* şeklinde olması gerekmektedir.

ç) *ı* sesinin *a* ve *n* sesinin *k* şeklinde transkripsiyonlanması :

36.-37. satırlar (36) ... *ç(a)k bitidim (?) okıgu* (37) *ol* şeklinde transkripsiyonlanmış ve "Nun habe ich geschrieben (??), man soll (das Buch) rezitieren [Şimdi yazdım (??) (kitabı) okumalıdır]" şeklinde tercüme edilmiş. Nâşir, 36 numaralı dip notunda ise *çağ bitidim* okunuşunun kesin olmadığını çünkü *k* okunan sesin üzerinde iki nokta değil, bilakis biraz uzun yazılmış olan bir nokta bulunduğunu, dolayısıyla *çağ bitidim* veya *çan bitidim* şeklinde de okumak imkânı olduğunu belirtiyor ve cümlelerin manasını "Nun habe ich geschrieben" olarak anladığını, cümle *çağ bitidim* gibi okunduğu takdirde "Ich habe ein Buch geschrieben [Bir kitap yazdım]" mânâsına gelebileceği üzerinde fikir yürütüyor ve *çağ* okuduğu kelimeyi çince "Buch [Kitap]" manasına gelen ve 1 numaralı notta geçen *çağsı* kelimesi ile birleştiriyor.

Bizce bu cümlelerin doğru şekli, ilk kelimenin *çm* şeklinde okunması ile, *çm bitidim. okıgu ol*'dur. Fotokopide açık olarak görüldüğü gibi *ç* harfi kendisinden sonra gelen *ı* harfinin biraz üzerine yazılmış. *n* harfinin üzerindeki nokta ise nâşirin de belirttiği gibi iri yazılmış tek bir noktadır. Bu cümleyi yazarken, müstensih'in kalemine hakim olamadığı anlaşılıyor.

Çın "gerçek, doğru" kelimesi, Türkçeye Çince'den geçen ve Uygur metinlerinde bazan *kirtü* "gerçek" kelimesiyle birlikte *çın-kirtü* şeklinde hendiadyoin olarak (Insadi-Sûtra'daki kullanışı için bk. str. 977) kullanılan tanınmış bir kelimedir. (Kelimenin metinlerdeki diğer kullanılışları için bk. *Anal. Index*, *çın* maddesi, TT V B 133 str. *çın kişi* "Ein wahrer Mensch", bu kelime ile yapılan şekillerden *çın bitig* için bk. R.R. Arat, «Eski Türk hukuk vesikaları», *JStFOu*, 65, Helsinki 1964, s. 26-27).

Bu cümledeki fiil *çın biti-* "doğru yazmak, gerçek yazmak" olmalıdır. Ben *çın bitidim* şeklinde okuduğum cümleyi "Nun habe ich geschrieben (??)" yerine "Richtig habe ich geschrieben [Gerçek (doğru) yazdım]" şeklinde tercüme ediyorum. Bu okuyuşum ile krs. (Nâsir tarafından 26. str. *bitidim çın ol tep* şeklinde transkripsiyonlanmış ve «... geschrieben, es ist richtig sagend [o gerçektir diye yazdım]» şeklinde tercüme edilmiş).

Son olarak *çın* kelimesindeki *ı* sesinin başka yerlerde *a* sesine benzeyen bir imlâ ile yazıldığı hususunun daha önce belirtildiğini de zikrederim. (Bk. TT V not B 133).

d) *s* sesinin *ş* şeklinde transkripsiyonlanması :

1. 123-124. satırlardaki (123) *nom-nuñg şazın-nuñg* (124) *çoğın ya-lın-ın Aştı-lar üsd(ä)ti-lär* cümlesinde geçen *aş-* fiili "vermehren [artmak, çoğalmak]" karşılığında transkripsiyonlanmış. Bizce "vermehren" fiilinin karşılığında yapılacak transkripsiyon *aş-* değil *as-* şeklinde olmalıdır.

as- "artmak, çoğalmak" fiilinden *-ğ* eki ile yapılan *asığ* "artan-çoğalan nesne, şey, kısım; fâiz" kelimesi Türk dilinde Eski Türkçe devresinden itibaren kullanılmaktadır. Insadi Sûtra metninde *asığ tusu bol-* 475, *asığın büdür-* 901 ve *yol-luğ asığ-lıg suvsus* 99 örneklerinde geçen ve *asığ* "Nutzen [fayda]" şeklinde tercüme edilen kelimenin başka metinlerde meselâ *Mi-râc-nâme*'deki *asığ yigüçi* "fâiz yiyici, fâizci, tefeci" şekli, *as-* fiilinden türeyen bu isim şeklinin Doğu Türkçesindeki kullanılışının güzel bir örneğidir.

2. 420-422. satırlardaki (420) *alço ädgü* (421) *-läriğ bulğu-larınga t(a)pgu-larınga* (422) *üklüğü-läriñgä aşılgı-larıgga* ... ibâresinde *aşıl-* şeklinde transkripsiyonlanan ve Glossar'da da *aşıl-* "vermehren" şeklinde tercüme edilen kelimenin transkripsiyonu da *asıl-* şeklinde düzeltilmeli.

3. 1035-1037. satırlar : (1035) *başı t(a)şdar-lıg taşman-lar bağd(a)t* (1036) *urum el-lär bargu yer-lärin tapmañın* (1037) *başım sizıñge ök mangay* ∴ cümlesinin ikinci ve üçüncü kelimesi Almanca tercümede

“Die Kronenträger (? *taşman*), deren Köpfe mit Kronen geziert sind (? *taşdar*), die Länder *Bagdat* und Ost-Rom werden, ohne ihr Ziel erreicht zu haben, auf Euch, mein Lehrer, vertrauen. [Başları tâc ile süslen-dirilmiş (? *taşdar*) tâc'lı olanlar (? *taşman*), Bağdat ve Doğu-Roma ülkeleri kendi hedefini bulmadan, size, hocama, inanacaklar]” şeklinde anlaşılmış. Yine metinde *taşdar* şeklinde transkripsiyonlanan kelime 1035 numaralı dip notunda “*taşdar*? Vielleicht neupers. *tāj-dār*” gekröner König vgl. TT V A 92 *taZ* “Krone” [Belki yenifarsça *tâc-dâr* “taçlı kral”, krş. TT V A 92 *taZ* “Taç”] şeklinde açıklanmaktadır. Kezâ, metinde *taşman* şeklinde transkripsiyonlanan kelime ise aynı dip notunda “*taşman* hängt vielleicht auch mit pers. *tāj* zusammen, hybride Bildung? Die Bedeutung ist etwa “Kronenträger” [Belki farsça *tâc* ile ilgilidir, iki ayrı dilin kelimesinden teşkil edilen bir kelime? Mânâ aşağı yukarı “Taçlı olanlar”]” şeklinde açıklanmıştır.

Orijinal metnin bu satırının transliterasyonu *P'SY TSD'R LYQ T'SM'N L'R* şeklindedir. Bu transliterasyondan hareket ederek ikinci kelimeyi başka bir şekilde transkripsiyonlamak mümkündür. Ben ikinci kelimeyi *d(e)sdâr* şeklinde transkripsiyonluyorum. (Uygur imlâsıyla *t(e)sdâr = d(e)sdâr*, arap harfli imlâ ile *دستار destâr* şeklinde yazılan bu kelime için bk. Julius Theodor Zenker, *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*, Leipzig, 1866-76, s. 428 : *d.star* *دستار* Handtuch, Schnupftuch, Turbanbinde; Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople 1890, s. 901a : P. *دستار destâr*. s. 1. A hand kerchief, 2. A length of muslin, etc. for a turban, 3. A table-cloth, 4. A hapkin, 5. A towel; F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London 1892, s. 521b : *دستار dastâr* The sash or fine muslin cloth wrapped round the turban, a handkerchief, napkin, a towel, an apron; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1946, s. 431-432 : *destâr* *دستار* F. Başa giyilen takke, fes ve emsali şeyler üzerine sarılan sarık). Transliterasyonu *T'SM'N L'R* şeklinde olan üçüncü kelimenin transkripsiyonu ise :

(s) ile *taşman-lar / tasman-lar / tasman-lar / teşmen-ler*

(ş) ile *taşman-lar / taşman-lar / teşmen-ler / teşmen-ler*

(ş=z) ile *taşman-lar / taşman-lar / teşmen-ler / teşmen-ler*

şekillerinde olmak üzere 12 ayrı şekilde transkripsiyonlanabilir. Nâşir bu on iki şekilden metinde *taşman* dipnotunda ise *taşman* transkripsiyonunu tercih etmekte ve bu iki ayrı transkripsiyonu da yukarıda belirttiğimiz gibi “Kronenträger” şeklinde mânâlandırmaktadır. Nâşirin *taşman* trans-

kripsiyonun çokluk şekli olan *daşmad* şekli 1276 tarihli bir moğulca fermanda geçmektedir. Hpags-Pa harfleriyle yazılmış olan moğulca fermandaki *daşmad* kelimesinin teklik şekli olarak kabul edilen *daşman* kelimesinin ise moğul diline farsçadan geçen bir kelime olduğu Vladimirtsov'dan Poppe'ye kadar zikredilmektedir. Farsça *danışmend* > moğulca *daşman* (Hpags-Pa yazısı ile) / *taşman* (Moğul yazısı ile), kelimenin çokluk şekli *daşmad* (Hpags-Pa yazısı ile) / *taşmat* (Moğul yazısı ile). (Nicholas Poppe, *The Mongolian Monuments in Hp'ags-Pa Script*, Wiesbaden 1957, s. 82-83 not 9.).

Böylece cümlelerin ilk üç kelimesini ben *başı d(e)stâr-ıñ taşman-lar* şeklinde transkripsiyonluyor ve "Die Kronenträger (? *taşman*), deren Köpfe mit Kronen geziert sind (? *taşdar*)" tercümesini de "Die (islamischen) Geistlichen mit Turban auf dem Kopf" şeklinde düzeltmek istiyorum. Cümlelerin tamamını ise şu şekilde anlamak, metne daha uygun olmalıdır. "Die (islamischen) Geistlichen mit Turban auf dem Kopf, werden Euch vertrauen, mein Lehrer, ohne die Orte, zu denen sie gehen könnten, Bagdad und Anatolien, zu finden [Başı destâr'lı danışmend'ler, Bagdad (ve) Anadolu iller(inde) gidecek yerlerini bulmadan bahşım size muhakkak inanacak]".

Hülâsâ ikinci ve üçüncü kelimeyi nâşirin okuduğu, anladığı ve izah ettiği şekilde okumaya, anlamaya, ve izah etmeye imkân yoktur.

Yine metinde, *tanışban* şeklinde transkripsiyonlanan ve Farsça *dā-nişmand* kelimesinden geldiği zannedilen bir kelime bulunmaktadır. 1019-1022. satırlardaki; (1019) *mar mişaha m(a)da m(a)ryam m(a)h(a)mat* (1020) *yal(a)vaç tanışban mañganu (?) yer-lärin* (1021) *tar bulup mayadrim siziñge ok* (1022) *manğay* cümlesi Almanca "Mar Messias, die Mutter (?) Maria, Mohammed (?), der Prophet, *Tanisban* (?) *Manganu* (?) werden ihre Plätze eng finden, und mein Maitreya, auf Euch werden sie vertrauen" [Mesih *Mar*, Meryem ana (?), Muhammed (?) Peygamber, *Tanisban* (?) *Manganu* (?) yerlerini dar bulacaklar, ve Maitreyam, onlar size itimad edecekler (güvenecekler)] şeklinde tercüme edilmiş.

Bu cümlelerin ilk iki kelimesi şahıs olarak Hz. İsa'yı, 3. ve 4. kelimesi Hz. Meryem'i, 5. ve 6. kelimesi Hz. Muhammed'i ifade etmektedir. Nâşir tercümede tereddütlü olduğu karşılıkları, ilgili dip notunda çok başarılı bir şekilde açıkladığı gibi, *Eski Türk Şiiri*'nde bu şekillerle ilgili olan ve Arat tarafından yanlış tercüme edilen cümleleri de gâyet güzel bir şekilde düzeltmektedir.

Metinde *tanişban* tercümede ise *tanisban* (?) yine metinde *mañganu* tercümede ise *manganu* (?) şeklinde geçen kelimeler için dipnotunda kesin bir şey söylenmemekte, bu iki kelimenin değişik şekillerde de transkripsiyonlanabileceği belirtilerek ilk kelimenin Farsça *dânişmend* kelimesinden gelmiş olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.

Bizce bu ihtimal zayıftır. Çünkü *dânişmend* kelimesi metinde Farsçadan Mogulcaya geçmiş şekli ile (*taşman* şeklinde) geçmektedir. [Eğer *tanişban* veya *tanisban* ... vs. farsça *dânişmend*'den geliyorsa *dânişmend* kelimesinin Farsçadan Uygur türkçesine *tanişban* veya *tanisban*, yine *dânişmend* kelimesinin Farsçadan Mogulcaya *taşman/daşman*, Mogulcadan Uygur türkçesine, ödünç kelime olarak, *taşman* şeklinde geçtiğini kabul etmek gerekir.]

İkinci olarak, ilk üç isim Hz. İsa, Hz. Meryem ve Hz. Muhammed'i ifade ettiğine göre, bu isimleri takip eden iki kelimenin de bir şahıs adı olduğu ihtimali düşünülebilir. Fakat o zaman da cümlenin *yerlerin tar bulup* «yerlerini dar bularak» bölümü açıkta kalmaktadır. Bu iki kelime, ilk üç isimle ilgili olan bir şahıs adından ziyâde mekân ifâde eden iki kelime olmalıdır.

Ben bu iki kelimeyi cümlede “Hz. İsa, Hz. Meryem ve Hz. Muhammed, T'NYSPYK M'NKR'W yerlerini dar bularak, “mayadrim” size muhakkak inanacak” şeklinde, yani transliterasyonda belirttiğim gibi, cümlenin *yerlerin tar bulup* kısmının sıfatı olarak, anlıyorum.

e) s sesinin ş şeklinde transkripsiyonlanması :

f) Ŝ = z = j sesinin ş = z şeklinde transkripsiyonlanması :

g) b sesinin p şeklinde transkripsiyonlanması :

1027-1030. satırlardaki *apidağan moşak marih-asy-a. aniñ yUz kişisi koşdiranç. apıg äv-lärtä solanıp ata-ları ölmüş-tüki-çü sıgdaşgay* cümlesi, Almancaya “Der Erzbischof (Hend. *Manichaeus*?), seine hundert Anhänger und *Qoşdiranç* (die Oberen?) werden in Häusern und Einzäunungen gefesselt und werden weinen, also ob ihre Väter gestorben seien [Başpiskopos, onun maiyeti ve *Koşdiranç*, evlerde ve çit içerisinde bağlı olacaklar ve sanki babaları ölmüş gibi ağlayacaklar]” şeklinde tercüme edilmiş.

Bu cümlede *moşak*, *kışı*, *koşdiranç* ve *apıg* kelimeleri yanlış transkripsiyonlanmış, *solan-* fiili ise yanlış mânâlandırılmıştır.

1. Metinde *MWŞ'K* transliterasyonu ile geçen kelime *moşak* şeklinde transkripsiyonlanmış. Yani aslı ses olarak ş (=z) kabul edilmiş. Halbu-

ki bu kelimedeki aslı ses $j(=Z)$ olduğuna göre, doğru transkripsiyonun *moşak* değil, *moZak* karşılığında *moşak* şeklinde yapılması gerekirdi.

$\mathring{S}=z=j$ sesinin $\mathring{s}=z$ şeklinde transkripsiyonlanmasına diğer örnekler *uşik* ve *Aşun/aşun/azun* transkripsiyonlanan kelimelerdir. 37. satırdaki *uşik* kelimesi *uşik*, 273. satırda *aZun*, 225. 657, 784, 848, 873 ve 893. satırlarda *aşun* ve 776. satırda *Aşun* transkripsiyonlanan kelimeler soğdçadaki asıllarına uygun olarak *aŞun/aŞun/aŞun* şekillerinde transkripsiyonlanmaktaydı.

2-3.) Soğdçadan türkçeye geçen ve nâsir tarafından *koşdiranç* şeklinde transkripsiyonlanan kelime, *hv(i)ştiranç* şeklinde aslına daha uygun bir şekilde transkripsiyonlanmalı idi. Keza dip notunda bu kelimedeki *-anç* ekinin, *upası* "mümin", *upasanc* "mümine" örneklerindeki gibi dişilik eki olduğu zikredildiğine göre bir önceki kelimenin *kışı* yerine *kisi* "kadın" okunması daha doğru olmaz mı? Kelime *kisi* şeklinde okunmasa bile, hiç olmazsa birçok kelimedeki yapıldığı gibi, dip notunda bu ihtimal belirtilemez miydi?

4. *apıg* şeklinde transkripsiyonlanan kelime 1028 numaralı dip notunda; *apıg* "Einzäunung, Zaun, Hof (?) [çit, tahtaperde; çit, bahçe parmaklığı; avlu]" karşılıklarıyla, indekste (s. 82) ise "Zaun, Umzäunung [çit, bahçe parmaklığı; çitle çevrili yer]" şeklinde mânâlandırılmıştır.

Bu mânâlandırmalarda Radloff, I; s. 62'deki *abıq* "Einzäunung, Zaun" ve Ligeti'deki *abıq* "haie, clotüre" kelimelerinin mânâlarının tesirinde kalındığı görülüyor. Halbuki kelimenin Divânü Lügati't-Türk'teki *abi-* "gizlemek, örtmek" fiilinden *-g* eki ile isim olarak türetildiği açıktır.

Apıg kelimesi "Einzäunung [etrafı çitle çevrili yer]" den ziyâde "geschützt, ruhig [gizli, saklı; sakin] şeklinde anlaşıldığı zaman *apıg evler* şekli "gizli evler, saklı evler" şeklinde mânâlandırılabilir. "gizli ev" ile Maitreya Burhan geldiğinde Mani dini mensuplarının gözden uzak, sâkin, gizli evlerde toplanıp ibâdet ettikleri anlaşılmalıdır.

Apıg kelimesinin "ruhig [sakin]" olarak mânâlandırılması için bk. Peter Zieme, «Zur Buddhistischen Stabreimdichtung der Alten Uiguren», *AOH*, XXIX/2 (1975), s. 200-201 "... *amrılmış inç nirvan-niñ apıg yapıgı açılzun* "Das verspernte Schloss der friedvollen ruhigen Nirvâna möge geöffnet werden!"

Gerek Tezcan'ın, gerek Zieme'nin *apıg* okuyuşları *abıg* şeklinde düzeltilmelidir. Kelime *Uigurisches Wörterbuch*'a bu doğru şekli ile alındığı gibi (Bk. *abıg* maddesi, s. 36), *Eski Türk Şiiri*'ndeki kullanılışı da Arat

tarafından -b- ile tesbit edilmiştir (*abın-* “gizlenmek”, *Eski Türk Şiiri*, 34/14).

5. 1029 numaralı dip notunda *solan-* fiili karşılığı “mit Ketten befestigt werden [Zincir ile bağlanmak”, ATG 334 *sola-* von chin. *so* “Kette” [*Eski Türkçe Gramer*, s. 334, *sola-* çince den. *so* “Zincir”] açıklaması yapılmakta ve yine *solan-* fiili indekste (s. 98) “*solan-* in Ketten gelegt werden (chin. *so* + tü. *la* + *n-*); *apıg üv-lerte s.ap* 1029 [*solan-* zincir ile bağlanmak (çince *so* + türkçe *la+n-*); ...]” şeklinde mânâlandırılmaktadır.

Bu fiilin ilk unsuru olarak çince den türkçeye geçtiği söylenen *so* kelimesi çince de “Kette [zincir]” yanında, daha ziyade, “Schloß [kilit]” karşılığındadır. (Bk. Herbert A. Giles, *A Chinese-English Dictionary*, Shanghai 1892, s. 1264. 10.204 numaralı kelime. “A lock; to lock. Fetters; chains».

Yine bu fiilin *solal-* şekli için BT II, str. 1094 ve 1162'ye bk. Baraba türkçesindeki *solau* “Riegel [kapı sürgüsü]” şekli, herhalde eski türkçe *solagu* şeklinden gelişmiş olmalıdır.

Bütün bu noktalara dayanarak, *solan-* fiilinin tercümedeki “gefesselt werden [bağlanmak]” karşılığı yerine “sich einschliessen [kilitlenmek]” karşılığını kullanıp, metindeki *abiğ ev-lärtä solanıp* ibâresinin “[sie] werden in Häusern und Einzäunungen gefesselt” [(onlar) evlerde ve çit içerisinde bağlanırlar]” şeklindeki tercümesi “sie werden sich in versteckten Häusern einschliessen [(onlar) gizli evler içerisine kitlenirler (kendilerini kilitlerler)]” şeklinde tashih edilmelidir.

h) *ş=z* sesinin *ş* transkripsiyonlanması :

129-132. satırlarda (129) ... *alko tırđı-lar-lıg* (130) *keyik-lär kuvrag-ı anta munta taştı-lar kaçdı* (131) *-lar anasından aşmış yvık tög* (132) *ardokrak tiliksiz bolı-lar* cümlelerinde *taşdı-lar* okunan kelimenin doğru transkripsiyonu *teşdi-ler* şeklinde yapılmalıdır. *teş-* = *tez-* fiili ‘geyik’ kelimesiyle birlikte Köktürkçe metinlerden (bk. E 44/str. 7) Arap harfli metinlere kadar (bk. *Kutadgu Bilig*, 712. beyit) geçen tanınmış bir fiildir. (*tez-* için bk. Sir G. Clauson, *EDPT*, s. 572, *tezik keyik* için bk. *aym eser*, s. 574). Dolayısıyla Almanca tercümedeki *taş-* fiilinin karşılığı olarak kullanılan “entflohen” kelimesini çıkartınız ve ibâreyi *tez-* fiilinin cümledeki karşılığı olan “enteiltten” kelimesi ile düzeltiniz. Indeks (s. 100)'deki [*taş-* “fliehen, weglaufer (K *taş-*, jak. *tas-*, trkm. *däs-* überlaufen”); t.tı-lar kaçdı-lar 130] maddesini de [*teş-* “weglaufer, enteiltten”; t.ti-ler kaçdı-lar 130] şeklinde tashih ediniz.

III. Metni anlayamamaktan doğan diğer okuma (transkripsiyon) ve tercüme yanlışları :

a) 37-38. satırlardaki (37) *oom usık-lig çakr-ıg* (38) *oñđın tığşin-dürmüktin* ibâresi, Almanca'ya "(indem man) durch das Nachrechts-Umkreisen des mit *om*-Silben ausgestatteten Rades ... [*Om*- hecesi ile techiz edilmiş tekerin sağ tarafa doğru etrafında dönülerek...]" şeklinde tercüme edilmiş.

Çakrığ tegzindür- fiili geçişli (transitiv) bir fiildir. Dolayısıyla metnin "(soldan" sağ tarafa doğru döndermek" anlaşılması gerekirken geçişsiz (intransitiv) olarak "sağ tarafa doğru etrafından dönülmek, tavaf edilmek" şeklinde tercüme edilmiş. Almanca tercümedeki "Umkreisen" kelimesi "Drehen" olarak anlaşılırsa mânâ düzelecektir.

b) 95-96. satırlardaki (95) *iki ygürme bölök darm(a)çakır* (96) *nomlug tilgen-ig tegşintürü yarlıkap* ibâresinin "... zwölf Kapiteln bestehende *Dharmachakra*, (=) das Rad der Lehre, zu umkreisen geruhete ..." şeklindeki tercümesinde kullanılan "umkreisen" kelimesi de "drehen" olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla indeksdeki *tığşintür*- maddesinin (s. 100) karşılığı da tashih edilmelidir.

c) 986-987. satırlardaki (986) *arüş üküş t(ü)ñgri-ler aňgitü at'özün kud kolsar ärgü-lär hanı tııd ärdinin vaydurın edilti* "Da die zahllosen (Hend.) Götter mit verneigtem Körper (Euch) priesen, (... [sayısız tanrılar bükülmüş vücut(lar) ile (sizi) medh ettiğiinden...]" cümlesinde *at'özün* kelimesindeki *-n* eki tercümede de görüldüğü üzere enstrümental eki olarak anlaşıldığı için "mit=ile" kelimesiyle tercüme edilmiştir. Halbuki *at'özün* kelimesindeki ek indekste *at'öz* maddesi (s. 84b) ile *aňgit-* maddesinde (s. 83b) akkuzativ eki olarak belirtilmiştir. "Die ... Götter mit verneigtem Körper [Tanrılar bükülmüş vücut(lar) ile]" ibâresi enstrümental yerine akkuzativ olsa idi ibârenin "Die ... Götter beugten ihren Körper [Tanrılar kendi vücudunu bükerek]" şeklinde tercüme edilmesi gerekirdi. Nâşir metinde enstrümental eki olarak doğru teğhis ettiği eki indekste iki defa, akkuzativ eki olarak, yanlış bir şekilde zikretmektedir.

ç) 90 numaralı dip notunda *Suv.* 69-20 f. den alınan *yUz säkiz on törlüg kamağlıgıız aňgayuk (?) ädgülär* cümlesinde *aňgayuk (?)* anlaşılan kelime *äñgäyüük* okunmalı ve "damgalanmış, hususî, özel" şeklinde de mânâlandırılmalıdır.

Bu kelime *eñge-* "(hayvan kulağını) damgalamak" fiilinden türetilmiştir. [Krs. *EDPT*'de *aňgaru* maddesi s. 190].

d) 132-136. satırlardaki (132) *ağır* (133) *-sız ayak-sız bolmak-lığ* *ardok tärinğ* (134) *oy-ta kemişilip tod uçuz bolmak-lığ* (135) *tooz toprak üzä kömüli-lär* ibâresi Almancaya “Da sie wertlos und nicht verehrungswürdig geworden waren, stürzten sie in sehr tiefe Gruben, und [onlar değersiz ve saygıya lâyük olmadıklarından, çok derin uçurumlara yuvarlandılar, ve ...]” şeklinde tercüme edilmiş. 133. satır “... stürzten sie in die sehr tiefen Gruben der Unehre (Hend:), [... çok derin şerefsizlik uçurumuna yuvarlandılar]” şeklinde tercüme edilmiş olsa idi metin daha iyi anlaşılabilir olurdu.

e) 606-607. satırlar (606) *a (a)ntlak-sız (?)* (607) *toym-lar-a* şeklinde transkripsiyonlanmış ve “O ihr eidbrüchigen Mönche! [ey siz ahdini bozan keşişler] şeklinde de tercüme edilmiş. 606. numaralı dip notunda ise “*antlak-sız* (Lesung unsicher) „eidbrüchig (?)“ von *ant* „Eid“, K 24 and „yemin“. [*antlaksız* (okuyuş kesin değil) „ahdini bozan (?)“, *ant* „yemin, ahd“, K 24 and „and“ dan] açıklaması yapılmış.

Ben *a athğ-sız toym-lar-a* şeklinde transkripsiyonladığım bu ibâreyi “O ihr Namenlosen *Toym*’s [Ey! siz isimsiz (ünvansız) *Toym*’lar]” şeklinde tercüme ediyorum.

Böylece 606 numaralı dip notundaki tereddütlü karşılık ortadan kalktığı gibi indeksteki “*antlak-sız* (unsichere Lesung!) eidbrüchtig (?) (K and, trkm. *ant*, äynallu *and*); *a a. toym-lar-a* 606” maddesi de “*athğsız* (vgl. *adsız*) Namenlos, Titellos; *a a. toym-lar-a* 606 [*athğ-sız* (krş. *adsız*) İsimsiz, Ünvanlı; *a a. toym-lar-a* 606]” şeklinde düzeltilmiş oluyor.

f) 757-760. satırlarda metnin ketebe kaydı yer almaktadır. (757) ... *bo ins(a)di suður-(n)* (758) *atak-tı³ kuludı m(e)n çisim-tu* (759) *ayayü Ağvrlayü biğiyü* (760) ... *tägintim* Bu satırlar “Dieses *Insadi Sûtra* habe ich, *Çisim-tu*, der Diener von *Atak-tı*, verehrungsvoll (Hend.) geschrieben und ... (Bu *Insadi Sûtra*’yı ben, *Atak-tı*’nın kulu, *Çisim-tu*, ihtiram ile yazdım ve ...)” şeklinde tercüme edilmiştir. Ayrıca 3 numaralı çıkmada, metinde *atak-tı* okunan kelime için “Oder lies *atak tay?* [Veya *atak tay?* oku]” notu bulunmaktadır.

Kulut kelimesinin etimolojisi 758 numaralı dip notunda, *-t* çokluk eki ile, *kul-u-t* şeklinde açıklanmakta ve “Diener (kul-lar, köle-ler)” şeklinde tercüme edilmektedir. Yine *kulut* kelimesinin yapısı, benzer şekiller olan *beg-eđ* “beg-ler” ve *küñg-ü-t* “cariye-ler” şekilleri ile de karşılaştırılmıştır.

Bu güzel gramer açıklamasının yanında, *kulut* kelimesinin, *İnsadi*

Sûtra'daki kullanılışının uygurcada geçen şekillerine örnek olmak üzere, başka metinlerde geçen üç kullanılışı da verilmektedir.

İlk örnek, Kuan-şi-im-Pusar'ın Radloff neğrinden verildiği söylenen örnektir. *bodistv uğuşluğ hağan han yrhğı üzä kuludı sañga şiri töpüt ti-lintin yañğırtı uyğur tiliñge (ävirtim)* "Auf Befehl des Kaisers und Königs aus Bodhisattvageschlecht habe ich, sein Diener Saṅgha Śrī, aus der Tibetischen Sprache erneut in die uigurische Sprache (übertragen).

İkinci örnek, R.R. Arat'ın *Eski Türk Şiiri* (16/109) adlı eserinden alınmıştır. *Idoq samandabadırvı bodisatavnıñ yorır kut kolunmakıñga tayarıp kulutı aryaşañ qalım käysi koşuğka uñgurmış şlok takşut nom tükädi* "Auf das von Bodhisattva Samantabhadrā ausgeführte, 'Segen-Erfliehen' sich stützend, ist das von seinem Diener Qalım Käşi* in Verse gefasste, gereimte Werk fertiggestellt".

Üçüncü örnek *Pin-tuñ bitiği* adı ile tanınan uygurca dilekçenin ilk satırlarıdır. *Buyançı bağlärım kutvıñga muñg ödüklüg kuludı bintuñg ödü-güm täginür män* "Meinen wohlwollenden Herren teile ich ergebenst meine Bitte mit, Euer Diener Bintuñg, der ein kummervolles Anliegen hat".

Verilen bu üç örnekte de açıkça görüldüğü üzere *Sañga şiri*, *Aryaşañ Qalım Käysi* ve *Pin-tuñg* isimlerinden önce, tevazuu bildiren bir sıfat olan *kulut* "kulları, bendeleri, köleleri" kelimesi gelmektedir. Bu şekildeki söyleyişler islâmî devrenin uygur harfli eserlerinin ketebe kayıtları ile arap harfli eserlerin ketebe kayıtlarında "fakir, fakirü'l-hakir, fakirü'l-hakir pür-taksir" ... vs. gibi ibârelerle ifâde edilmektedir. Halbuki metinde *bo insadi sudur-mı ataq-tı kuludı men Qisim-tu ... bitiyü ... tägintim* cümlesinde, *kuludı* kelimesinden önce gelen *ataq-tı* kelimesi şahıs adı zannedildiği için cümle, Almanca'ya "Bu İnsadi Sûtra'yı ben, Atak-tı'nın kölesi, Qisim-tu ... yazdım ..." şeklinde tercüme edilmiş. 758 numaralı dip notunda verilmiş olan, yukarıya aldığımız, üç örnekte de açıkça görüleceği gibi, sıfat olan *kuludı* kelimesi dâimâ isimlerden önce gelmektedir. Yâni bu gibi söyleyişlerde kâide isimlerden önce tevazuu bildiren "sıfat" veya "sıfatlar"ın gelmesi gerektir. Dolayısıyla bu cümlede de *Qisim-tu* isminden önce gelen *kuludı* kelimesi, diğer örneklerdeki gibi sıfat fonksiyonundadır. Fakat *kuludı* kelimesinden önce gelen ve nâşir tarafından *ataq-tı* şeklinde yanlış okunan kelime, nâşirin zannettiği gibi bir şahıs adı mıdır?

Bizce bu kelime, *ataq-tı* ve *ataq-tay* gibi şekillerden ziyâde *ataq-takı*=

* Qalım Käşi ismini Aryasañ Qalım Käşi şeklinde düzeltiniz.

adağ-tağ şeklinde okunmalıdır. *Adağ-tağ* ibâresi, uygur metinlerinin ke-tebe kayıtlarında *kułutı* kelimesi ile birlikte *adağ-tağ kułutı* şeklinde geçen [Bk. P. Zieme, «Zur Buddhistischen Stabreimdichtung der Alten Uiguren», *AOH*, XXIX/2 (1975), s. 200 str. 2 : *adağ-tağ kułut m(ä)n buyan tümen begi* "Ich, der Tümenbegi (namens) Buyan, der niedrige Diener, ... (Ben, hakîr kulları, Buyan Tümenbegi, ...)"] ve "der niedrige Diener (hakîr kulları)" şeklinde tercüme edilen tevâzuu ifâde eden bir sıfattır. (*adağ-tağ*, *adağ-tağ kułut* ve *adağ-tağ kułudı* kelimelerinin diğer uygur metinlerindeki kullanılışları için bk. K. Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch*, s. 46b).

Biz cümlelerin transkripsiyonunu ve tercümesini şöyle düzeltmek istiyoruz : *Bo insadi suğur-nı ataq-tağ kułudı men çisim-tu ayayu ağırlayrı bıdıyü ... tegintim* "Dieses *Insadi-Sûtra* habe ich, der niedrige Diener, *Çisim-tu*, verehrungsvoll (Hend.) geschrieben und ... [Bu *İnsadi Sûtra*'yı, ben, hakîr kulları, *Çisim-tu*, ihtiram ile yazarak ... bitirdim]".

Hülâsâ, giriş bölümünün «Yazmanın müstensihleri» (s. 9) başlıklı kısmında *Ataq-tı* ile ilgili hüküm (str. 9-10) çıkartılmalı ve metindeki (758. satırdaki) *atağ-tı* ile *atağ-tay* (s. 57) isimlerinin karşılığı ile sözlükteki (s. 83) *atağ-tı* /oder *atağ-tay?* kelimelerinin "nom. pr. (kişi adı) karşılığı "niedrig (hakîr, mütevazı)" şeklinde düzeltilmelidir.

g) 1101-1102 satırlar : (1101) *ögümüz k(a)ñgımar mayrı-y-a ük-sümüz* (1102) *-tä bälğürü y(a)rıkçañg* cümlesi, Almanca'ya "O unsere Mutter und unser Vater Maitreya, möget Ihr geruhen, über uns zu erscheinen [Ey annemiz-babamız Maitreya, üstümüzde belirerek yarlıkayınız]" şeklinde tercüme ve 1101 numaralı dip notunda da *üks*, *üsk* "auf, das Obere [üstüne, üstünde, üzerinde; üst]" ün metatezli şekli diye, izah edilmiş.

Halbuki *üsk* ve metatezli şekli olan *üks* kelimesinin doğru karşılığı "ön, önde bulunan (vorderes); kat, nezd, huzur"dur. *üks* kelimesinin ön-sözde (s. 13, str. 10'da) ve sözlükte (s. 104'te) "Vorderes" şeklinde anlaşılmasına karşılık, metinde "über [üzerine, üzerinde; üstüne, üstünde]" olarak tercüme ve ilgili dip notunda ise "auf, das Obere" şeklinde izah edilmesi, bilgisizlikten ziyâde, dikkatsizlikten, titiz davranmamaktan doğan bir yanlıştır.

Almanca tercümedeki *über uns* [üstümüzde] ibâresini *vor uns* [önümüzde] şeklinde düzelttiğimiz zaman, metnin aslına uyan tercüme yapılmış oluruz.

h) İnsadi-Sûtra metninde YWWL imlâsı ile geçen kelimeler indekste iki ayrı madde altında toplanmıştır. Bunlardan biri tek *o* ile, uzun olarak, okunan *yöl* (yool) “Weg [yol]” maddesi, diğeri ise çift *u* ile okunan *yüül* (d. h. yûl (yani yûl)) “Bach [küçük akarsu, dere, çay, nehir]” maddesidir. Aynı imlâ ile yazıldığı halde kelimelerden birisinin *o* ile okunup “Weg [yol]” şeklinde mânâlandırıldığı, diğerrinin ise çift *u* ile okunup “Bach [küçük akar su, dere, çay nehir]” şeklinde mânâlandırıldığı görülmektedir. Madde başlarının tespitindeki fonetik tercih meçhûlümüzdür. Bu mânâ ayırmasına rağmen yine de “Bach [nehir]” mânâsına gelen YWWL kelimesi metinde bir yerde “Weg [yol]” şeklinde anlaşılmıştır. İndekste de *yöl* “Weg [yol]” maddesinde gösterilmiştir. Bize göre 721-724. satırlardaki

(721) *amtr burhan-lğ şakar-ı* (722) *luu han-niğ*
ağız-lğ matkiri (723) *yool-ıntın ünmiş*
til-lig (724) *sar(a)sv(a)di tãñgrisindin bãlgülüg bolmış*

cümlelerinde geçen *ağız-lğ yool* ibâresinin metindeki Almanca karşılığı olan “Mund-Weg [ağız yolu]” karşılığı yanlıştır. Çünkü : 724. satırdaki *sar(a)sv(a)di* için dip notunda “Name eines Flusses [bir nehrin adı]” karşılığı verilmektedir. Buna göre 723. satırdaki *yool* kelimesini “Weg [yol]” olarak anlamaya imkân yoktur. Dolayısıyla 722-724. satırlar :

“... ağızlı *matkiri* nehrinden çıkmış,
 dilli *sarasvadi* (nehir) tanrısından belli olmuş” şeklinde anlaşılmalıdır.

Yool kelimesinin burada “nehir” karşılığında kullanıldığı şüphesizdir. Bu şekildeki bir kullanışa bir başka örnek olarak bk.

bilge biliglig tñgri tñgri burkan-niğ
köküz-lüg köl-ıntın sıymış
ağız-lğ yool-ıntın akmış ... (W. Radloff, *Uigurische Sprachmonumente*, No. 102, str. 30-32).

Bu satırlardaki göğüs-/ağız, göl/yool, sız-/ak- münasebeti bu konudaki her türlü tereddütü ortadan kaldırmaktadır. Yine bu konuda bk. Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch*, *ak-* maddesi.

IV. İnsadi-Sûtra’da yabancı asıllı kelimeler :

İnsadi Sûtra’da kullanılan kelime kadrosunu, türkçe kelimelerin haricinde çince, sanskritçe, toharca, mogulca, sogdça, farsça, arapça ... vs. menşeli kelimeler teşkil etmektedir.

Nâsir «Glossar» bölümünde İnsadi Sûtrâ'da kullanılan kelimelerin sayısını vermemektedir. Ayrıca yine madde başlarına dayanarak İnsadi Sûtra'daki türkçe ve yabancı kelimelerin birbirine oranını da belirtmemiştir. Bunun yanında nâşirin eserdeki kelimelerin bir çoğunun hangi dilden geldiğini hattâ bir kelimenin türkçeye hangi dil üzerinden girdiğini titizlikle tespit ederek gösterdiğini de belirtelim. Ancak bu tesbitte bir kaç kelimenin gözden kaçtığı görülmektedir. Meselâ *m(a)hamat* /ar. *Mohammad* dendiği halde *bağd(a)t* transkripsiyonlanan kelimenin /ar. *Bagdad*'dan geldiği, *çasağ* /mog. *yasağ* dendiği halde *taluy* transkripsiyonlanan kelimenin /mog. *taloi ~ talai*'dan geldiği belirtilmemiş.

«Glossar»da üzerinde durmak istediğim bir husus da yabancı asıllı kelimelerin asıllarına aykırı okunmasıdır. Yukarıda transkripsiyonla ilgili satırlarda da bu husus belirtildiği için örneklere geçiyorum. Meselâ 888. satırda *artnaşiki* transkripsiyonlanan kelime /toh. A. *Ratnaşikhi* /skr. *Ratnaşikhin* şekillerine dayanarak *artnaşiki* şeklinde; 345. ve 463. satırlarda *büşü* "Almosen [sadaka]" transkripsiyonlanan ve çince *pu-şi*'den geldiği belirtilen kelime çince aslına uygun olarak *poşi* şeklinde transkripsiyonlanmalıydı. (Bu yeni okuyuş için bk. *Uig. Wör.* 79b *poşi ber* "sadaka vermek"). 119. satırda *kıştirik* transkripsiyonlanan kelime /skr. *kşatriya* aslı ve *Uig. IV*'deki *kşatrik* kullanılışı da göz önüne alınarak *kış(a)tirik* şeklinde; 1028. satırda *koşdiranç* transkripsiyonlanan kelime sogdçadaki kullanılışına uygun olarak *hv[i]şdiranç* şeklinde transkripsiyonlanmalıydı. (Bk. Paul Pelliot, «Tängrim > tärim», *T'oung-Pao*, 37 (1944), s. 181-182). Bu kelimeye benzer bir başka yanlış okuma da Radloff ve Arat tarafından yapılmıştır. Hukuk vesikalarının neşirlerinde Radloff'un ve Arat'ın *çürkuş ~ çırkuş ~ çirkuş* okudukları (Bk. R. Arat, «Uygurca Yazılar Arasında -II-», *TDED*, XXII (1977), s. 17-28) ve kesin mânâsını anlayamadıkları kelimenin aslı sogdça *çerhüst ~ çirhüst* "şarap yapmak için üzümlerin içerisinde ezildiği uzun tekne" kelimesidir (Bk. W.B. Henning, «Sogdian Loan-words in New Persian», *BSOAS*, X (1940-1942), s. 93-106). *m(a)hamat* /ar. *mohammad* transkripsiyonu *m(u)ham[m]ad* şeklinde düzeltilmeli, *taluy* (veya *taloy* oku?) şeklinde verilen *taluy* kelimesi ise, ikinci hecedeki -o-'nun daha sonraları -a- olduğu göz önüne alınarak, -o- ile *taloy* şeklinde okunmalıdır.

İnsadi Sûtra içerisinde, yer yer olmak üzere, Çince parçalar ve metnin içerisine serpiştirilmiş olarak, Çince kelimeler bulunmaktadır. Nâsir Çince ile ilgili bu kısımları, transkripsiyonlu metnin büyük bir kısmında Çin harfleri ile vermiş ve Çin harfleri ile verdiği parçaları da Almanca'ya tercüme etmiştir. (Krs. str. 484, 490-491, 534-535-538-539, 543, 750-756 ... vs.).

Bu zikredilen yerlerde de açıkça görüleceği üzere, uygurca metnin arasına serpiştirilen Çince kelimeler, metin ile bir birlik göstermekte ve bu Çince parçaların tercümesi ile, metnin mânâsı açık olarak anlaşılabilir-mektedir.

Nâşirin, metindeki Çince kelimeleri teşhis için gösterdiği hassasiyeti, metnin sonuna doğru (1047. satırdan itibaren) terkettiği görülmektedir. Gerçekten de str. 1047'den sonra gelen Çince sahife başlığı *şyan-sheng* yani *aşnu tuğan* "önce doğmuş=hoca", str. 1059'daki *shô*, str. 1069, 1087, 1114 ve 1115 deki Çince kelime ve ibâreler, transkripsiyonda yer almadığı gibi, tercümeleri de yapılmamıştır. Bundan dolayı da metin, ilgili yerlerde anlaşılammış, hattâ bazan tamamiyle yanlış anlaşılmıştır.

Meselâ str. 1114 ve devamı ... *ıdok alkınçsız ... (?)* (1115) *-hğ küin t(ä)ñgri turk(a)ru han* .: (1116) *san-sız sa(k)ınc-sız kalp-lar-ta* (1117) *sansar-ta biz-ni için sürülü* (1118) *s(a)nı-a şırabapaşı Atlğ burh(a)n-ka* (1119) *tuş bolup sahasırasmi miñg* (1120) *közüg bulduñguz* şeklinde transkripsiyonlanmış ve "b- (?)*.hğ* Sonne, ewiger König!. Im Laufe der zahllosen (Hend.) Kalpas unseretwegen im Samsâra ausharrend, seid Ihr dem Simha Śri-Vipaşyi (?) genannten Buddha begegnet, und tausend Augen (?) habt Ihr gefunden [—"b- (?)*.hğ* güneş, ebedi hükümdar! Sayısız Kalpas'lar boyunca bizim yüzümüzden Samsâra'da kalarak, Simha Sri-Vipaşyi(?) denen Buddha'ya rastladınız ve bin göz(?) buldunuz]" şeklinde tercüme edilmiştir.

Aşağıda görüleceği üzere bu transkripsiyonda eksik ve yanlış transkripsiyonlanan kelimeler vardır. Dolayısıyla yukarıdaki tercüme yanlıştır.

Orijinal metinde 1114. satırın sonu ile 1115. satırın sonunda birer Çince kelime bulunmaktadır. Nâşirin 1114. satırın sonundaki kelimeyi transkripsiyonlu metinde ... (?) şeklinde boş bıraktığı, fakat tercümede *b- (?)*.hğ** şeklinde zikrettiği görülmektedir. Tercümede verilen bu şekil için bir not yoktur. Nâşir bu teklifi neye dayanarak yapmıştır. Acaba Çince kelime Uygur harfleri ile yazılmış bir kelime mi zannedilmiştir. Keza 1115. satırın sonunda noktaları arasında yer alan fakat nâşir tarafından teşhis edilemeyen Çince kelime de bir önceki kelime kadar mühimdir.

1114. satırın sonundaki Çince kelime *burhan* şeklinde transkripsiyonlanmalıdır. Bu Çince kelime, *buddha* > *burhan* kelimesinin Çin dilindeki kısaltılmış şeklidir. Japoncada hâlen *burhan* karşılığı, bu kısaltılmış şekil kullanılmaktadır. Bu Çince kelime nâşir tarafından teşhis edileme-

diği için indekste de yer almamaktadır. (Bu kelime ve devamı olan *burhan-lığ küin teñgri* şeklini metnin 384. satırındaki *burhan-lığ ay teñgri* şekli ile karşılaştırınız).

Yine 1115. satırın sonundaki Çince kelime de *teñgrim* şeklinde transkripsiyonlanmalıdır.

Ben 1114. satırdan itibaren metni, nâşirin transkripsiyonundan farklı şekillerde (1114) ... *ıdok alkınçsız burhan* (1115) *-lğ küin tãngri tuğgu-ka* ∴ *tãngrim* ∴ (1116) *san-sız sa(k)ınc-sız kalp-lar-ta* (1117) *biz-ni üçün sãrilü* (1118) *şrabapaşı atlıg burhan-ka* (1119) *tuş bolup* ... transkripsiyonluyor ve "Damit die heilige, unvergängliche Buddha-Sonne aufgehen (kann) habt ihr für uns in unzähligen (Hend.) *Kalpas* im *Samsãra* ausgeharrt und ... [mukaddes, nihayetsiz Burhan güneşi doğsun diye ∴ tanrım ∴ siz sayısız çağlarda (devirlerde) bizim için *Samsãra*'da kaldınız ve ...] şeklinde de tercüme ediyorum.

Sâdece bu örnek metnin içerisine serpiştirilmiş Çince kelime ve şekillerin metni anlamak açısından ehemmiyetini göstermeye yeter sanırım.

V. «Glossar» üzerine :

Glossar bölümündeki en büyük hatâ kelimelerin modernize edilmesi olmuştur. İnsadi Sûtra'nın kelime kadrosu, metnin transkripsiyonunda gösterilmeyen uzunluklar ve fonetik işaretlerle şişirilerek modern bir dialektoloji metninin kelimeleri haline getirilmiştir. Dolayısıyla İnsadi Sûtra'nın kelime kadrosu, daha önce neşredilen Uygur metinlerinin sözlükleri ile aynı seride neşredilen diğer ciltlerin kelime kadrosundan farklılık göstermektedir.

"Doktora tezine yenilik getirme hevesi" yüzünden yapılan bu davranışın hiç bir ilmî değeri yoktur. Meselâ, bütün Uygur metinlerinde *altı* (6) ve *altınç* okunan kelimeler, İnsadi Sûtra metninde 70., 547. ve 863. satırlarda *altë* 440. satırda ise *Altë* ve 707. satırda *Altënc* şeklinde transkripsiyonlanmış ve Glossar'da *altë* maddesinde toplanmış.

Belli başlı Uygur metinlerinde aynı şekilde transkripsiyonlanan ve İnsadi Sûtra'nın orijinalinde de *yiti* (7) şeklinde geçen kelime, metnin transkripsiyonunda 335., 338., 340., 347., 447., ve 720. satırlarda *yete*, orijinal metindeki *yitiñç* kelimesi ise 716. satırda *yetenç* şeklinde transkripsiyonlanmış ve Glossar'da *yëtë* maddesinde toplanmış.

Metinde başka Glossar'da başka transkripsiyonlanmış bu gibi örnek-

leri çoğaltmak mümkündür. Hiç bir ilmî değeri olmadığını yukarıda belirttiğim bu modern okuyuşlardan nâşir de vaz geçmiş olmalı ki bir sonraki çalışması olan *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi, X. Bölüm* (Ankara 1975) başlıklı eserinde bütün modernize edilmiş şekillere ve uzunluklara yer vermediği gibi yukarıda verdiğimiz örnekleri de *altı, yeti* gibi doğru şekilleri ile transkripsiyonlamıştır.

VI. İkinci ve üçüncü hecede -o-, -ö- ve -o, -ö meselesi :

Bir başka husus da nâşirin ikinci ve üçüncü hecesinde yuvarlak ses taşıyan bazı kelimeleri geniş ünlü ile okumasıdır. *äksü-* yerine *ägsö-*, *qayu* yerine *qayo*, *kirtkün-* yerine *kertgön-*, *kirtü* yerine *kertö*, *munçulayu* yerine *munçolayu*, *neçükün* yerine *neçökün*, *otğurak* yerine *odğorak*, *sögüt* yerine *sögöd*, *tolu* yerine *tolo*, *töpü* yerine *töpö*, *yaru-* yerine *yaro-*, *yaruk* yerine *yarok*, *yarun-* yerine *yaron-*, *yarut-* yerine *yarod-*, *yazuk* yerine *ya-sok*, *yirtinçü* yerine *yertinçö* vs. gibi.

(Yukarıdaki kelimelere karşılık *bögö* veya *böğü* okunması gereken kelime *büğü*, *taloy* okunması gereken kelime *taluy* şeklinde transkripsiyonlanmış!).

İkinci veya üçüncü hecedeki yuvarlak sesleri geniş olarak okumak, metni zorlamaktan başka bir şey değildir. Nâşir de bunun farkına varmış olmalı ki bir sonraki eseri olan *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi, X. Bölüm* (Ankara 1975) başlıklı eserinde yuvarlak geniş ünlülü okuduğu bu kelimeleri *äksüksüz*, *qayu*, *munçulayu*, *neçükün*, *otğurak*, *sögüt*, *tolu*, *töpü*, *törü*, *yaruk*, *yarut-* ... vs. gibi şekillerde düzeltilmiş ve böylece İnsadi Sûtra'daki fantezi şekillerden vaz geçmiştir. Bu kelimeler yanında İnsadi Sûtra'da *törlüg* okuduğu kelimeyi *Hsüan Tsang* metninde de *türlüg* yerine *törlüg* şeklinde muhafazası, nâşirin yukarıda verdiğimiz örnekleri İnsadi Sûtra'da fantezi olarak okuduğunu kabul ettiğini açıkça ifâde etmektedir. Nâşir ikinci eserindeki son okuyuşları ile İnsadi Sûtra'da okuduğu şekilleri eskitmiş ve kullanılmaz hâle getirmiştir.

VII. Bibliyografya üzerine :

Nâşir eserini hazırlarken, gereken belli başlı kaynakları görmüştür. Eserin bibliyografyası yeterlidir. Bu bibliyografyaya aşağıdaki kaynak da ilâve edilmelidir.

İnsadi-sudur metninde bazı fiillerde kullanılan *-kälir* eki 77 numaralı dip notunda bahis konusu edilmiş ve bu ek hakkında Gabain ve Arat'ın görüşleri üzerinde durulmuş ayrıca ekin DLT, Analytischer Index, TT VI-

X, Kalyanamkara-Papamkara, Eski Türk Şiiri, İnsadi-Sûtra ve Atebetü'l-hakayık'da geçen düz ve yuvarlak şekillerinin sayısı belirtilmiştir.

Bu ek hakkında Ş. Şükürov'un makalesi nâşirin gözünden kaçmıştır. Ş. Şükürov, «-ğalır/-gelir formasi hakkında», (*Issledovaniya po grammatike i leksike Tyurkskih yazıkov*, Taşkent 1965, s. 199-203) başlıklı yazısında bu ekin, Uigurica, III ve IV ile Altun Yaruk, Kutadgu Bilig, DLT gibi eserlerdeki kullanılışları üzerinde durmaktadır.

VIII. İlmî objektiflik üzerine :

Nâşir ilk bakışta her meselede aynı ilmî titizliği ve hassasiyeti göstermiş gibi görünüyorsa da, eseri dikkatli okunduğunda bunun böyle olmadığı görülüyor. Meselâ nâşir R.R. Arat'ın *Eski Türk Şiiri*'nde yanlış olarak okuduğu her örneği düzeltirken (bk. not, 143, 153, 219, 343, 863, 1019-1020, 1117 ... vs.) en küçük teferruata kadar dikkat etmekte, fakat bu hassasiyetini başka müellifler için göstermemektedir. Bir örnek verelim. 963 numaralı dip notunda *tıg* kelimesi için Hüseyin Nâmık Orkun'un *Eski Türk Yazıtları*, II, s. 58/11'den verilen örnek *tıg taş* şeklinde zikredilmekte. Halbuki Hüseyin Nâmık Orkun bu kelimeyi *ETY II*'de *tıg* şeklinde ince sırada transkripsiyonlamıştır. Orijinal metinde *tıg* olan kelimeyi H.N. Orkun'un yanlış transkripsiyonladığını nâşirin belirtmesi gerekmez miydi?

IX. Sonuç :

Ş. Tekin'in yukarıda verilen görüşlerine karşılık İnsadi-Sûtra hakkında bizim görüşümüz şudur :

İnsadi-Sûtra bir doktora tezi için biraz fazla yanlışlı ve bâzı izahlarda fazlaca fanteziye kaçılmış bir neşirdir. İnsadi-Sûtra'daki bu yanlışlar, nâşirinin uğraştığı ve yayımladığı ilk Uygurca hacimli metin olması bakımından, Uygur türkçesini çalıştığı eserde öğrenen herkes için normal kabul edilebilir.

Fanteziye kaçılmış izahların ise "doktora tezinde yenilik getirme hevesi" yüzünden olduğu muhakkaktır. Nitekim Hsüan-Tsang tercümesindeki notlar İnsadi-Sûtra'ya nazaran oldukça derli-topludur.

Müellif, eğer eserini türkçe olarak da yayınlamak isterse, bizim burada işaret ettiğimiz noktalar üzerinde durmalı ve eserini bir çok yerde tashih etmelidir.

Osman F. Sertkaya